

המכון ליחסים בינלאומיים ע"ש לאונרד דיוויס
The Leonard Davis Institute for International Relations
معهد ليونارد ديفيس للعلاقات الدولية

מי יכול לקדם שלום ישראלי-פלסטיני? תרומתם של שחקנים לקידום תהליכי שלום

נייר רביעי במסגרת הפרויקט המשותף
למכון מיתווים ומכון דיוויס ליחסים בינלאומיים

ממרחב סכסוך למרחב שלום: תפקידם של מתכננים עירוניים בקידום תהליך השלום

ד"ר עודד הס*
דצמבר 2022

תקציר

נייר סקירה זה מתבסס על מושג ייצור המרחב להבנת הסכסוך הישראלי-פלסטיני המתמשך. למעשה, טוען הנייר, הסכסוך מייצר ומיוצר על-ידי תהליך של ייצור מרחבי סכסוך. לכן, מוצעת התערבות בתהליך ייצור המרחב, על מנת לייצר מרחב אלטרנטיבי למרחב הסכסוך – מרחב שלום. מודל של תכנון משותף שם את המתכננים העירוניים במרכז תהליך ייצור המרחב, ומזהה תכנון עירוני כפעולה בעלת פוטנציאל השפעה רב: הן משום שהיא מתווכת בין כלכלה גלובלית, מדיניות לאומית וחיי יום-יום פרטיים בייצור המרחב, והן משום שהיא יכולה לקדם ייצור מרחב שלום מתוך קונצנזוס מקצועי. תכנון משותף הוא פרקטיקה של הבאת ידע, ניסיון ופרספקטיבה אלטרנטיביים אל תוך תהליך התכנון. ערים מעורבות שהן מרחבי ליבה בסכסוך הישראלי-פלסטיני מוצעות כמרחבים שבעת הנוכחית יש הזדמנות לייצר בהם שינוי – או לייצר אותם כשינוי – שיהווה בסיס להפיכת מרחב הסכסוך הישראלי-פלסטיני למרחב שלום הישראלי-פלסטיני.

א. מבוא: ייצור "מרחב שלום"

לסכסוך הישראלי-פלסטיני מרכיבים רבים וסבוכים, ולכולם היבט מרחבי. זהו סכסוך על מרחב, במרכזו בין השאר שאלות של טריטוריה, בעלות ושייכות לקרקע, העומדות בבסיס נרטיבים היסטוריים ומרחביים שמבנים זה את זה; סכסוך במרחב, המתרחש בסדרת מרחבים מוגדרים; וסכסוך של מרחב, כלומר המרחב משמש בו כלי בידי כוחות שונים. לכן, ניתן להבין **מרחב סכסוך** לא רק כזירה בה מתרחש הסכסוך אלא גם כמרחב המיוצר על-ידי ההיבטים המרחביים השונים של הסכסוך. זהו מרחב של הפרדות: בין קטגוריות של ארגון המרחב, בין שימושים, בין משתמשים והתנועה שלהם בין מרחבים שונים, בין מי שהנוכחות שלהם במרחב מסוים לגיטימית ומי שלא. כך, מרחב הסכסוך מיוצר הן על-ידי והן עבור הסכסוך, משמר את אותן הפרדות החיוניות ליחסי הכוחות שמגדירים את הסכסוך המתמשך.¹ פעולת התכנון היא מרכיב מרכזי בייצור המרחב

* אדר' ד"ר עודד הס הוא יועץ סביבתי לרשות לפיתוח כלכלי של מגזר המיעוטים במשרד לשוויון חברתי, חוקר ומרצה למדיניות סביבתית ושלטון מקומי באוניברסיטה הפתוחה.

¹ בהתאם לתפיסת ייצור המרחב, Lefebvre, H., & Nicholson-Smith, D. (1991). *The production of space* (Vol. 142), Blackwell: Oxford.

ולכן היא חלק מן הסכסוך כמו גם מכל תהליך שלום. אך רק תפיסה תכנונית המודעת לתהליך ייצור המרחב תוכל לקדם תוצר אלטרנטיבי לסכסוך.

אם ייצור המרחב הוא האופן המעגלי בו השוק הגלובלי, המדינה והחברה המקומית מייצרים מרחב ספציפי שמתחזק ומחזק את אותם כוחות שיצרו אותו, מתכננים עירוניים הם אנשי המקצוע שמתרגמים אידיאולוגיה ומדיניות לפרקטיקות מרחביות: יעודי קרקע, נגישות וקישוריות, הגבלות והיתרים וכו'. בהקשר זה, חשוב לזכור שתכנון עירוני, כפרקטיקה מקצועית ומרכיב מרכזי בתהליך ייצור המרחב, אינו מוגבל למרחב של 'ערים' (קטגוריה מרחבית ספציפית שהגדרתה תלויה זמן ומקום) אלא רלוונטי לכל תצורת מרחב. בהקשר הישראלי-פלסטיני, תהליך ייצור המרחב מרמז על הפוטנציאל של מתכננים כשחקנים מרכזיים בייצור מרחב אלטרנטיבי למרחב הסכסוך – **מרחב שלום**. בעוד שתהליך שלום יכול לייצר מרחבים שונים, לאו דוקא אלטרנטיבה למרחב הסכסוך (למשל, חלוקת הגדה המערבית לאזורים מנהלתיים שונים ברמת שליטה משתנה של ישראל ושהתנועה ביניהם מוגבלת), על מנת לקיים מרחב אלטרנטיבי כחלק מתהליך השלום דרושה התערבות **בתהליך ייצור המרחב**.

מהותו של תכנון היא לאמוד את המצב הקיים, להציב אותו מול חזון ערכי, ולנסח צעדים ליישום בהווה שיובילו אל המצב העתידי הרצוי. כלומר, פעולה תכנונית צופה פני עתיד ובאותה עת מנסה להשפיע עליו. זו פעולה הבנויה משלבים שונים של כל אחד מהם פוטנציאל השפעה משלו על תהליך השלום: זיהוי כשלים במצב הקיים; תרגום חזון ערכי של המצב הרצוי לצעדים תכנוניים; ובניית חלופות לדרך מהמצוי לרצוי. התערבות בתהליך התכנון במודל של תכנון משותף ישראלי-פלסטיני היא אידיאולוגיה מניעה כמו גם מטרת קצה. היא צפויה להשפיע על כל אחד מהשלבים האלה. בטווח המידי, פרספקטיבה משותפת לזיהוי וניתוח בעיות תכנוניות קיימות תייצר מרחב משותף בתוך תהליך התכנון עצמו ותשפיע על האופן בו המתכננים תופסים את המרחב, את התפקודים השונים שלו ואת הפתרונות המקצועיים העומדים לרשותם. גישה של תכנון משותף משתלבת גם עם חזון ערכי של מרחב המשרת את כלל המשתמשים בו. כך יתאפשר להביא לקדמת הבמה המקצועית פתרונות של תכנון בר-קיימא, תוך השהיית אינטרסים לאומיים מהשיח התכנוני. בטווח הארוך, התערבות בתהליך ייצור המרחב תשפיע על שינוי תפיסת המרחב גם בקרב משתמשי המרחב – כולנו – ובקרב נבחרי הציבור, וכך גם על תהליך השלום.² שינוי בתהליך ייצור המרחב אל עבר **ייצור מרחב אלטרנטיבי** למרחב הסכסוך למעשה יקדם את תהליך השלום בפועל.

על מנת לממש את הפוטנציאל של מתכננים עירוניים כשחקנים מרכזיים בייצור מרחב שלום, מוצע מודל **תכנון משותף** במוסדות התכנון: התחייבות לייצוג החברה הערבית בקרב אנשי מקצוע. מעבר לחוק ייצוג הולם, הקובע ייצוג למגזרים שונים בקרב העובדים בשירות המדינה, תכנון משותף משמעו ייצוג של המרחב הפלסטיני במובנו הרחב, כולל בין השאר תרבות, היסטוריה ותהליכי עיור, בתוך תהליך התכנון המקצועי במוסדות הרשמיים. ייצור מרחב מתוך גישה משותפת ייצר בתורו מרחב משותף שאינו משכפל בהכרח את יחסי הכוחות של הסכסוך, כפי שמוסבר בהמשך. היום, נעשים מאמצים מקומיים לייצוג החברה הערבית בתכנון, למשל ברשות הממשלתית להתחדשות עירונית. יש להחיל מהלך רוחבי מחייב לתכנון משותף בכל מוסדות התכנון.

בחלק הבא מוסבר הכח של תכנון עירוני, ולאור זאת פוטנציאל ההשפעה של מודל תכנון משותף. על בסיס זה מובאת הצעה לגבי שלביות המודל של ייצור מרחב משותף והמרחבים בהם הוא יפעל תחילה – 'ערים מעורבות' – כאסטרטגיה בתהליך השלום.

² שיתוף פעולה על בסיס מקצועי מקדם שלום יום-יומי לא רק בקרב אנשי המקצוע, אלא גם בכל מי שתוצרי העבודה המשותפת נוגעים לה. ר' פרויקט של מרכז פרס לשלום בתחום הרפואה. <https://www.peres-center.org/foundation/projects/medicine/doctors>

החלק השלישי של המסמך מדגים את הפוטנציאל של תכנון משותף ומביא דוגמאות מהקשר של סכסוך אחר (טורונטו, קנדה), וממרחבי הסכסוך בהקשר המקומי (העיר הפלסטינית רוואבי ושכונת כפר עקב בירושלים). הדוגמאות מחדדות את המרכזיות של ייצור המרחב בעיצוב יחסי הכוחות בסכסוך. דוגמאות אלה מראות כיצד הגלובלי והיום-יומי הפרטי מייצרים יחד את המרחב גם אם מתוך אידיאולוגיות סותרות, מרחב שמייצר מחדש את הסכסוך אף אם הוא כולל, למשל, שיתוף פעולה ישראלי-פלסטיני (במקרה של רוואבי). לבסוף, 'ערים מעורבות' בישראל, שהן לכאורה מרחבים משותפים אך מיוצרות כמרחבי סכסוך, מוצעות כמרחב מתאים לשלב ראשון של יישום תכנון משותף. התערבות בתהליך ייצור המרחב המשותף-לכאורה הזה תחל שינוי אל עבר 'מרחב שלום'.

ב. תכנון עירוני ככלי לייצור מרחב שלום

הכח של תכנון עירוני, אתגרים והזדמנויות

ייצור המרחב מתרחש בו-זמנית בשלושה מישורים: המישור הגלובלי, שמוכתב על-ידי תהליכים כלכליים גלובליים וכולל גם אינטרסים לאומיים; המישור הפרטי, המעוצב על-ידי פעולותיהם היום-יומיות של משתמשי המרחב; והמישור ה'אורבני', המתנווך בין השניים האחרים במובן זה שבו המרחב מיוצר כצורה ספציפית – לאו דוקא של עיר – שמכתיבה יחסי כוחות חברתיים מסוימים (כגון אזור חקלאי, שמורת טבע, אזור תעשייה וכדומה). האורבני מעוצב מצד אחד על-ידי הגלובלי (אידיאולוגיה קפיטליסטית) ומצד שני על-ידי פעולות היום-יום של המשתמשים, וכך משמר יחסי כוחות חברתיים אך גם מאפשר מרחב לערער עליהם. בהקשר הלאומי, מערכת התכנון הישראלית משרתת אסטרטגיות כגון פיזור אוכלוסיה או שימור רוב יהודי על הקרקע.³ במישור הפרטי, מרחב הסכסוך משפיע רבות על חיי היום-יום של ישראלים ופלסטינים, בדרכים שונות. אחת הדוגמאות הבולטות לכך היא המחסומים של צה"ל ברחבי הגדה המערבית. בעוד המחסומים הם מרכיב מרכזי בייצור מרחב פסי מקוטע עבור הפלסטינים, היום-יום של ישראלים יהודים, עבורם המחסומים כמעט שקופים, הוא שונה לחלוטין. דוגמה בתחום התכנון העירוני היא ההשפעה ההדדית של בניה בתהנחלויות על תהליכי פרבור בישראל.⁴ עם זאת, פרקטיקות יום-יומיות של משתמשי המרחב הן חלק מתהליך הייצור שלו. למשל: פלסטינים אזרחי ישראל שמתגוררים בעיר רוואבי הפלסטינית מנהלים יוממות שמערערת על מאמצי חלוקה מרחבית שמוכתבת על-ידי הפוליטיקה של הסכסוך. המרחב מיוצר על-ידי כוחות סותרים ולכן אינו חד-גוני ותמיד נתון בקונפליקט. המישור האורבני מתנווך בין האידיאולוגיה הכלכלית-פוליטית של מוסדות המדינה ובין היום-יום הפרטי, ולמעשה מתרגם את יחסי הכוחות החברתיים, כלכליים, פוליטיים לצורות מרחביות ספציפיות. שכונה, עיר, אזור תעשייה, 'כפר ערבי', 'התנחלות' – מרחב שמייצר מחדש את יחסי הכוחות שייצרו אותו. לכן, התערבות בתהליכי תכנון עירוני תשפיע על האופן בו הסכסוך הישראלי פלסטיני מתורגם למרחב סכסוך וכך תאפשר ליצור פוטנציאל למרחב שבתורו מייצר אלטרנטיבה – מרחב שלום.

מתכננים הם אנשי המקצוע שבידיהם הפרקטיקה של שכפול אותם יחסי כוחות. מקצוע התכנון עוסק בזיהוי, מדידת וניתוח כשלים במצב הקיים, בהגדרת מטרות ויעדים בהתאם לחזון עתידי, ובהתוויית דרך מהמצב המצוי למצב הרצוי, תוך התחשבות בסדרי עדיפויות ושיקולים מקצועיים וערכיים שונים. גישות שונות לתכנון מבטאות אידיאולוגיות שונות. כך, למשל, הגישה התהליכית מייצגת תפיסה רציונלית לפיה תכנון מבוסס נתונים על-ידי אנשי מקצוע יביא לתוצאה רצויה, בעוד הגישה הפרוגרסיבית מכירה במיקום של המתכנן בהקשרים חברתיים-פוליטיים ודוגלת בתכנון דמוקרטי (גם אם מבוסס נתונים) המשתמש בידע, נסיון וחוויות של משתמשי המרחב על מנת להגיע לתוצאה רצויה.⁵ הגישה הפרוגרסיבית כוללת תפיסות שונות לגבי אופן

³ Yiftachel, O. (2006). *Ethnocracy: Land and identity politics in Israel/Palestine*. University of Pennsylvania Press.

⁴ Allweil, Y. (2020). Neoliberal Settlement as Violent State Project. *ACME: An International Journal for Critical Geographies*, 19(1), 70-105; Haddad, T. (2016). *Palestine Ltd.: Neoliberalism and nationalism in the occupied territory*. Bloomsbury Publishing.

⁵ אלטרמן, ר. (2002). הבסיס התיאורטי לתהליך התכנון ומשמעותו לתוכניות הארציות ולהצבת מטרות ויעדים. המרכז לחקר עיר ואזור.

שיתוף משתמשי המרחב בתהליך התכנון והולכת יד ביד עם תכנון בר קיימא, שכן היא רואה את תהליך התכנון בהקשר של סביבה, חברה וכלכלה.⁶ לגישה התכנונית השפעה רבה על הכלים המקצועיים ועל זהות המשתתפים בתהליך, ולכן גם על התוצר המרחבי הסופי. עם זאת, גם פרקטיקות של שיתוף עלולות לשכפל יחסי כוחות קיימים.⁷

אם כן, החוזקה העיקרית שמתכננים עירוניים מביאים לתהליך השלום היא היכולת המקצועית לתרגם חזון ערכי ליעדים מעשיים במרחב ולפעולות מקומיות – בתחום התכנון, בניה, חקיקה ושיתוף הציבור – שיש לנקוט בהווה. מעבר לכך, הכלים המקצועיים העומדים בידי מתכננים הם חוזקה משמעותית משום שהם מגוונים ומאפשרים תרומה לתהליך השלום בקני מידה שונים ובשלבם שונים של תהליך התכנון. שינוי מקומי וממוקד יכול להניע שינוי רחב יותר. כלים טכניים לכאורה של קביעת יעודי קרקע (מגורים, מסחר וכו'), הגדרת צפיפות המגורים בשטח נתון והקצאת קרקעות לצרכים ציבוריים ושטחים פתוחים קובעים את אופי השימוש במרחב וכתוצאה מכך את הרכב המשתמשים ואת יחסי הגומלין בין השימושים השונים. כלי התכנון משפיעים ישירות על תפקוד המרחב כמרחב חיים, שהייה או מעבר עבור אנשים שונים, השפעה שיש לה השלכות נרחבות מעבר לתחום הגיאוגרפי של תכנית מסוימת.

בערים שהמרחב שלהן מיוצר על-ידי סכסוך לאומי-אתני, פרקטיקות של תכנון עירוני, המעצבות היבטים של ביטחון אישי, בריאות, נגישות ומאפיינים נוספים של חיים עירוניים, יכולות להשפיע על המיקום, אופי ומידת האינטראקציה של קבוצות שונות ובכך להשפיע על הביטויים של הסכסוך ביום-יום ועל יחסי הכוחות שמייצרים אותו.⁸ התערבות בפריסת שימושי קרקע, אסדרה של הפקעת קרקע פרטית לצרכי ציבור, תכנון תנועת אנשים ובינוי שמאפשר סוגי פעילויות מסוימים במרחב הציבורי הם דוגמאות לפעולות במישור האורבני שיכולות לשמר או לשנות את האופן בו יחסי כוחות בין קבוצות שונות מתווכים אל חיי היום-יום ובחזרה. כך, לתכנון עירוני במרחבים של סכסוך לאומי-אתני יש השפעה רבה על האופן בו משתמשי המרחב תופסים את הסכסוך, מפרשים אותו ומוצאים הזדמנויות לערער על היבטים שונים שלו ולשנות אותם.⁹ אולם, כל עוד אין שינוי בתהליך של ייצור המרחב, הפוטנציאל ליצירת מרחב אלטרנטיבי למרחב הסכסוך מוגבל.

פוטנציאל ההשפעה של מודל תכנון משותף

בהקשר הפלסטיני, מערכת התכנון בישראל פועלת עשרות שנים כמנגנון ייצור מחדש של מרחבי אפליה וחוסר שוויון בין אזרחים. אל מול זה, ארגונים אזרחיים שונים פועלים להעצים את שיתוף הציבור בתכנון ולוודא אי פגיעה בזכויות עקב פעולות תכנוניות של המדינה. בשנים האחרונות, ממשלות ישראל הכירו, גם אם במידה מוגבלת, בכך שנדרש תהליך תיקון שמצריך שינוי חוקי ותכנוני.¹⁰ אולם, הגברת השתתפות הציבור בתהליך התכנון והוספת תקציבים לתכנון בחברה הערבית ללא שינוי מהותי בפרקטיקה של ייצור המרחב עלולים להביא להמשך שכפול יחסי הכוחות שמייצרים את הסכסוך וודאי שלא יביאו בפני עצמם לייצור מרחב אלטרנטיבי למרחב הסכסוך.

⁶ Dola, K., & Mijan, D. (2006). Public participation in planning for sustainable development: operational questions and issues. *International Journal on Sustainable Tropical Design Research & Practice*, 1(1), 1-8

⁷ Alfasi, N. (2021). Why public participation isn't a tool for democratizing planning. A comment. *Planning Theory*, 20(2), 175-178.

⁸ Bollens, S. (2013). Bounding cities as a means of managing conflict: Sarajevo, Beirut and Jerusalem. *Peacebuilding*, 1(2), 186-206; Shtern, M., & Yacobi, H. (2019). The urban geopolitics of neighboring: Conflict, encounter and class in Jerusalem's settlement/neighborhood. *Urban Geography*, 40(4), 467-487.

⁹ Allegra, M., Casaglia, A., & Rokem, J. (2012). The political geographies of urban polarization: A critical review of research on divided cities. *Geography Compass*, 6(9), 560-574; Shlomo, O. (2017). The governmentalities of infrastructure and services amid urban conflict: East Jerusalem in the post Oslo era. *Political Geography*, 61, 224-236; Strömbom, L. (2017). Counter-conduct in divided cities—resisting urban planning practices in Jerusalem. *Peacebuilding*, 5(3), 239-254.

¹⁰ החלטת ממשלה 550: התכנית הכלכלית לצמצום פערים בחברה הערבית עד לשנת 2026. תאריך פרסום: 24.10.2021.

לעומת זאת, מודל של תכנון משותף (שצריך לכלול גם שיתוף ציבור) מכיר בכך שמתכננים לא פועלים בוואקום אלא כחלק מתהליך הייצור של המרחב, תהליך שמונע על-ידי אידאולוגיה המתורגמת למדיניות ובזמנית על-ידי הפירוש האינדיווידואלי של כל אחת ואחד מאיתנו, כולל המתכננים, את המרחב. לכן, המודל מציע התערבות בתהליך ייצור המרחב על-ידי שינוי בקרב המתכננים ושילוב ידע שאינו נובע מהסכסוך אל תוך התהליך של מתן צורה ממשית למרחב. תכנון משותף משמעותו שיתוף פעולה מקצועי בין מתכננים יהודים ופלסטינים המשלבים פרספקטיבות שונות של תפיסת המרחב, היסטוריה מרחבית, תובנות ואידאולוגיות לגבי המרחב. בהקשר של מערכת התכנון בישראל, למשל, ניתן להתייחס למצב הקיים ה'לא-מתוכנן' בלב ישובי החברה הערבית, שהתפתח באופן אורגני, כבסיס לתכנון סטטוטורי.¹¹ את הידע הזה אפשר להכניס לתוך מערכת התכנון הממוסדת. למשל, על-ידי תסקיר חברתי מחייב כחלק מהכנת התכנית; או באמצעות הפעלה של ארכעה תכנונית שמטרתה תהיה לערב מתכננים מהחברה הערבית בביקורת על תכניות. תכנון משותף משפיע על מדידה, הערכה, וזיהוי כשלים בתפקוד המרחב הקיים, זיהוי חסמים קיימים בפני מרחב משותף ועל חזון עתידי של מרחב המשרת את צרכי כלל המשתמשים במובן הרחב. בכך טמון פוטנציאל למרחב אלטרנטיבי למרחב הסכסוך.

בטווח המידי, דיאלוג מקצועי של מתכננים יהודים ופלסטינים יוביל למרחב בין-אישי משותף וגם למסגרת מחשבתית חדשה להגדרת הבעיות שעל המתכננים לפתור. בטווח הבינוני, הכנת תכניות מתאר מקומיות במרחבי סכסוך – קביעת שימושי קרקע, צורת בינוי וכו' – למטרת מענה על צרכי כל המשתמשים תשפיע על אופי השימוש במרחב. כך תיווצר מציאות עירונית יום-יומית חדשה. בטווח הארוך, רעיונות תכנוניים חדשים שנהגים מתוך תכנון משותף יוכלו להניע שינויים במערכת התכנון ומחוץ לה.

התפיסה של ייצור מרחב משותף כאסטרטגיה להובלת שינוי בסכסוך אתני לאומי אינה חדשה. לאחרונה, מחקרם של שטרן ויעקבי (2019) בירושלים הראה כי 'מרחבי אינטראקציה' יוצרים חיכוך שטומן בחובו הזדמנויות שהן גם אתגרים.¹² לדוגמה, בקניון ממילא נוצר מרחב אינטראקציה מבוסס על שימוש קרקע מסחרי, מתוך מוטיבציה כלכלית. בפועל, זהו מרחב משותף לעתים, אך המחקר מראה כי הוא גם משכפל, תומך ומחזק אי-שוויון כלכלי-חברתי בין יהודים וערבים שמשמשים בו. כלומר, שינוי במרחב לא מבטיח שינוי של המרחב כמוצר על-ידי יחסים חברתיים-כלכליים בהקשר של סכסוך לאומי-אתני. טענה זו חוזקה במחקר של שטרן ובולנס (2021) שמצא, באמצעות השוואה בין בלפסט, ביירות וירושלים, כי פרקטיקות ניאוליברליות של יצירת מרחבי צריכה משותפים יכולות 'לעקוף' את הסכסוך, אך מעצמות פערי מעמדות בעיר.¹³ ממצאים מסדנה שנערכה ב-2018-2019 בירושלים בקרב מתכננים מהעירייה וממנהלים קהילתיים מראים אף הם כי עתידה של העיר מותנה בתכנון מרחבים משותפים באזורי תפר שבין שכונות של קהילות שונות.¹⁴ המודל של תכנון משותף תוקף את ייצור המרחב מן הפרספקטיבה של המתכננים בעלי המקצוע, ומציע שותפות כערך אידאולוגי שמכוון את פעולת התכנון. ההתמקדות במרחב משותף בראש ובראשונה כערך תכנוני תואמת תפיסות עכשוויות בתכנון עירוני הדוגלות בעירוב שימושים ומשתמשים. בכך טמונה הזדמנות לקדם צעד ראשון בשינוי תהליך ייצור המרחב, שבהמשך יוביל לייצור מרחב שלום או מרחב אלטרנטיבי לזה שמוצר על-ידי ומייצר מחדש את הסכסוך.

אסטרטגיה, אתגרים, והזדמנויות בייצור מרחב שלום

התערבות בקרב מתכננים הפועלים במסגרת מוסדות התכנון של המדינה מבקשת ליישם אלטרנטיבה בתוך מנגנון שלא נבנה לאור תפיסה של שותפות. אולם, קיימות במנגנון מספר הזדמנויות: מקומות שונים בשירות המדינה כבר לא נמנעים ואף מקדמים במוצהר התייחסות למרחב פלסטיני בישראל (כגון מסמך הנחיות של

¹¹ Alfasi, N. (2014). Doomed to informality: Familial versus modern planning in Arab towns in Israel. *Planning Theory & Practice*, 15(2), 170-186.

¹² Shtern, M., & Yacobi, H., *ibid*

¹³ Shtern, M., & Bollens, S. A. (2021). B(u)ypassing conflict: Urban redevelopment in nationally contested cities. *Journal of Urban Affairs*, 1-20.

¹⁴ תכנון מרחבים משותפים באזורי תפר בעיר ירושלים. מכון ירושלים למחקרי מדיניות. 2019.

מינהל התכנון לאיחוד וחלוקה בקרקע פרטית, שעושה צעד קטן בכיוון ומורה לשמור על חלקות מקור ועל הפרשה שוויונית לצרכי ציבור).¹⁵ ישנה פתיחות מסוימת של מוסדות התכנון להכללת עקרונות תכנוניים חדשים, כגון הכנסת תסקיר חברתי לתכניות מסוימות. דרך אחת ליישם תכנון משותף היא לאתר שותפים לדרך בתוך השירות הציבורי ולהקים צוותים בין-משרדיים שיפעלו לאור התפיסה של שותפות ולמען המטרה של מרחבים משותפים.

בנוסף, תכנון הוא פעולה שנעשית בהווה ואמורה לייצר מציאות עתידית, כך שהיא תמיד פתוחת קצה ולא ניתן לצפות כיצד מרחב עתידי יתפקד. ישנם כלים תכנוניים שונים להתמודדות עם אתגר זה, כגון תכנון נפחי שמותיר את שימושי הקרקע להתפתחות טבעית.

תכנון משותף מתמקד בתהליך התכנון ולא בתוצר הסופי, לא במובן של העדפת התהליך על התוצר אלא מתוך הבנה ששינוי בתהליך בהכרח יוביל לשינוי בתוצר. כלומר, מטרתו של מודל לתכנון משותף שנועד לקדם תהליך שלום היא לקיים שותפות כאן ועכשיו. כך, תכנון משותף בפני עצמו הוא מטרה שמתמקדת בשינוי תהליך הייצור של המרחב. האתגר המרכזי טמון דוקא בכח המצוי בידי מתכננים לייצר מרחב בהתאם לחזון מסוים, משום שיש בכך סיכון לשכפל, לשמר ולחזק יחסי כוחות קיימים בחברה. ההזדמנות המרכזית היא ביצירת מרחב משותף בקרב המתכננים, מה שבפני עצמו מהווה אלטרנטיבה לתהליך ייצור המרחב הקיים ולכן עשוי להניע שינוי רחב יותר לייצור מרחב שלום.

למרות שכל פעולה תכנונית היא פוליטית ביסודה, סוגיות תכנוניות נתפסות בדרך-כלל בקרב הציבור הרחב כעניין מקצועי א-פוליטי, בעיקר בהקשר עירוני. תפיסה זו מהווה הזדמנות להתערב בתהליך ייצור המרחב תוך ניצול הקונצנזוס המקצועי ביחס לנושאים הזוכים לאהדה ציבורית, כגון עירוניות בת קיימא שמקדמת מרחב מגוון עם עירוב שימושים, מחליפה הפרדות בקישורים ומשרתת את צרכי כלל המשתמשים.

מומלץ כי השלב הראשון ליישום מודל של תכנון משותף יהיה ב'ערים מעורבות'. האתגר של ייצור מרחב משותף עלה למודעות ציבורית בישראל לאור אירועי אלימות בערים מעורבות, בזמן המלחמה בעזה ב"מבצע שומר חומות" במאי 2021. אירועי האלימות המחישו כי לא כל מרחב אינטראקציה הוא מרחב משותף, והביאו לקדמת השיח הציבורי את ההקשר הפוליטי המובהק של המרחב העירוני. עקב כך, נוצרה הזדמנות לקריאה לאנשי מקצוע בישראל להכיר בהשלכות הפוליטיות העמוקות והרחבות של תכנון עירוני. במקביל, בשנים האחרונות ישנה עליה במודעות התקשורתית ובידע הזמין לציבור בנושאים תכנוניים שונים, כגון תחבורה, פרבור ומשבר הדיור. העניין הציבורי בתהליכי תכנון – בהקשרים כלכליים, פוליטיים וסביבתיים – מתגבר, ואיתו הדרישה לתכנון משותף הרואה את טובת המשתמשים. לכן, המרחב של ערים מעורבות מהווה הזדמנות לשיח בקרב הציבור הרחב על מרחב משותף.

מרחב שלום אלטרנטיבי למרחב הסכסוך הוא מרחב שמיוצר על-ידי אידיאולוגיה אלטרנטיבית, בכלים אלטרנטיביים. שותפות כדרך פעולה ושינוי תהליך ייצור המרחב, שהכוחות שמעצבים את מרחב הסכסוך תלויים בו על מנת להמשיך ולהתקיים, ישיגו מספר יעדים: שיתוף פעולה בקרב אנשי המקצוע עצמם; שינוי לטובה עבור התושבים במרחבים עירוניים בהם הסכסוך הכתיב עד כה הזנחה או היעדר תכנון; והנעת שינוי ארוך-טווח בתפיסת המרחב בקרב הציבור הרחב וקובעי מדיניות.

ג. תכנון משותף במרחבי סכסוך בישראל: השראה מקנדה, לקחים מהגדה המערבית

וחשיבותן של 'ערים מעורבות'

¹⁵ איחוד וחלוקה בקרקע פרטית בישובי החברה הערבית, הדרוזית והצ'רקסית מתאוריה לפרקטיקה – כלים ישומיים (2021). מנהל התכנון.

תכנון עירוני משותף בטורונטו, קנדה

דוגמה לתפקיד המרכזי של מתכננים בשינוי תהליך ייצור המרחב אפשר למצוא ביוזמת Shared Path בעיר טורונטו, קנדה. היוזמה הוקמה במטרה ליישם את עקרונות חובת ההיוועצות (עקרון המעוגן בחוקה הקנדית להתייעץ ולשתף עמים ילידיים בכל החלטה שעשויה להשפיע עליהם), שבדרך כלל מיושם בהקשר של ניצול משאבי טבע, הפעם במסגרת תכנון עירוני בקנה מידה מקומי.¹⁶ הארגון האזרחי שמפעיל את היוזמה החליט להתמקד באזורים עירוניים מתוך הכרה במציאות בה דווקא בתוך העיר, היכן שתהליכי שיתוף ציבור בתכנון לרוב תופסים את קידמת הבמה בקנדה, קשה לתרגם שיתוף להכרה הן בזכויות ילידיות על הקרקע והן בהשפעה של סכסוך היסטורי בין המדינה ובין אזרחיה הילידים על זכותם של האחרונים להשתתף בייצור המרחב כיום. כשמדובר בהיסטוריה עירונית של קונפליקט בין חברה ילידית ומוסדות המדינה, לשימור, זכרון והנצחה במרחב הציבורי יש כמובן תפקיד חשוב בהבניית התרבות העירונית העכשווית. אולם, המטרה של Shared Path היא שונה: להתסכל על הסכסוך ההיסטורי מפרספקטיבה עכשווית ולא כאל נחלת העבר, על מנת להתוות כלים לתכנון משותף וכתוצאה מכך למרחב משותף.

המתכננים שמשתתפים ביוזמה הם בעלי רקע מגוון ומביאים עמם הן את הידע המקצועי של מערכת התכנון של פרובינציית אונטריו ושל העיר טורונטו והן את הידע, הניסיון והתרבות הילידית אל תוך תהליך התכנון עצמו. פתרונות לסוגיות מקומיות כגון שימושי קרקע או התחדשות עירונית סביב צירי תנועה מרכזיים נובעים בין השאר מתוך הבנה של החשיבות ההיסטורית של מקומות שונים למשתמשי הילדיים של המרחב. במקביל לעבודה המקצועית, המתכננים גם מעבירים סדנאות לימודיות לקהלי יעד שונים בקרב הציבור הרחב, האקדמיה ועולם התכנון, וכך מניעים שינוי רחב יותר.

האתגר המרכזי ביוזמת Shared Path הוא בממשק עם מערכת התכנון הפורמלית המקומית שאינה מכירה מן הסתם בזהות ילידית כערך תכנוני. זאת, בהתאם לאידיאולוגיה שעיצבה את המערכת סביב ערכים של תכנון מודרני ב'שממה' הילידית, לא בשונה מאוד מישראל (על אף הבדלים עמוקים בקונטקסט, כמובן). עם זאת, ההזדמנות טמונה בתהליך התכנון המשותף עצמו שמציע אלטרנטיבה למערכת התכנון וחושף קהלים רבים לגישה המשותפת. פירוש חובת ההיוועצות כתכנון משותף ולא רק משתף, לצד התובנה כי שינוי בתהליך התכנון הוא בעל ערך בפני עצמו וגם בעל פוטנציאל לשנות את המרחב, יכולים להוות השראה למודל של תכנון משותף בישראל.

ייצור מרחב אלטרנטיבי למרחב הסכסוך הישראלי-פלסטיני

המקרה של העיר רוואבי בשטח A בגדה המערבית (השטח שנמצא תחת שליטה פורמלית אזרחית ובטחונות של הרשות הפלסטינית), על אף שהעיר לא תוכננה בתהליך משותף, מרמז על הפוטנציאל ועל הסיכונים האפשריים במודל תכנון משותף. רוואבי, שידועה בתור העיר הפלסטינית המתוכננת 'הראשונה' שנבנתה תחת שלטון הרשות הפלסטינית, הוקמה באמצעות הון פרטי של המשקיע הפלסטיני-אמריקאי בשאר מסרי וקודמה כחלק מתכנית לאומית לייצור עצמאות כלכלית פלסטינית.¹⁷ הקמת העיר היא למעשה מימוש של שאיפה להקמת מדינה פלסטינית באמצעות פיתוח פיזי של תשתיות ומרחבים עירוניים.¹⁸

במסגרת תהליך התכנון, משלחת של אנשי מקצוע פלסטינים הגיעה לישראל ללמוד פרקטיקה של הקמת עיר חדשה. מתכננים פלסטינים נפגשו עם מתכננים ישראלים ולדיאלוג המקצועי היתה השפעה ישירה ונרחבת על תכנון העיר (ספציפית, רוואבי תוכננה בהשראת העיר מודיעין).¹⁹ בנוסף לכך, תכנון ובנייה בשטח A בו

¹⁶ Weinberger, S. (2017). Shared Path: Bridging Indigenous and Settler Notions of Urban Planning: An Annotated Interview with Carolyn King. *Journal of Law and Social Policy*, 27, 183.

¹⁷ Rabie, K. (2021). *Palestine Is Throwing a Party and the Whole World Is Invited*. Duke University Press.

¹⁸ Haas, O. (2022). De-colonising the right to housing, one new city at a time: Seeing housing development from Palestine/Israel. *Urban Studies*, 59(8), 1676-1693.

¹⁹ Khatam A & Haas O. (2018). Interrupting planetary urbanization: A view from Middle Eastern cities. *Environment and Planning D: Society and Space*. 2018;36(3):439-455.

מתקיימת עצמאות פלסטינית לכאורה, תלויים בשיתוף פעולה עם רשויות ישראליות שונות, בעיקר בתחום הקמת תשתיות פיזיות. במקרים מסוימים בתהליך ההקמה של רוואבי (כגון חיבור העיר לרשת המים או סלילת כביש הגישה לעיר), הרשויות הישראליות העמידו קשיים. במקרים אחרים, ישראל סייעה באופן פעיל לפיתוח העיר (למשל בנטיעת עצים). כלומר, רוואבי היא תוצר מרחבי של תכנון משותף בפועל, אך לא כזה הנובע מאידיאולוגיה של שותפות אלא בהתאם לאינטרסים של מדינת ישראל – בין השאר, יצירת מרחב עירוני אלטרנטיבי לערי הגדה הצפופות, עניות, מוזנחות ולמודות כיבוש, שמציע למעמד ביניים-גבוה פלסטיני איכות חיים ושירותים עירוניים ברמה גבוהה בחסות ישראל. אך האם זהו מרחב אלטרנטיבי למרחב סכסוך?

התוצר המרחבי ברוואבי שונה מאוד מהעירוניות הפלסטינית בגדה המערבית. בהתאם לכך, גם הרכב המשתמשים השתנה. למשל, רוואבי מושכת אליה לא רק את המעמד הבינוני-גבוה של הגדה המערבית אלא אף פלסטינים אזרחי ישראל שרכשו דירות למטרות השקעה (המושכרות לפלסטינים מהגדה המערבית), למטרות נופש ואף למטרת מגורים. בעקבות זאת, החלו שינויים במציאות היום-יומית של חלק מהתושבים. לדוגמה, אזרחי ישראל שעובדים בתוך ישראל והחלו לחוות יוממות דרך מחסומי צה"ל, באופן דומה לכאורה למתנחלים, אך בסיכון תמידי של הגבלת חופש התנועה שלהם על-ידי הצבא. בהיבט אחר, התכנון של רוואבי שלא היה תכנון משותף והיה כרוך בנישול חקלאים מאדמותיהם עורר ביקורת על בניה של מעין קהילה מגודרת למעמד הביניים-העליון.²⁰ פרשנות זו מקבלת משנה תוקף עם מעבר של פלסטינים אזרחי ישראל לעיר. המעורבות העמוקה של ישראל בפרויקט שאמור לייצג ולייצר זהות פלסטינית עצמאית מודרנית זכתה לביקורות רבות, שכן המקרה של רוואבי ממחיש כי שיתוף פעולה בנושא שלכאורה אינו בלב הסכסוך – גיבוש עצמאות פלסטינית באמצעות מיצוב הגדה המערבית כמרחב יציב להשקעה של הון זר – יכול לייצר תלות מסוג חדש בישראל.²¹ כך, התקבל מרחב סכסוך מסוג חדש.

המקרה המורכב של רוואבי מעלה שאלות לגבי הפוטנציאל לייצור מרחב אלטרנטיבי למרחב הסכסוך. מצד אחד, ההבדל בין רוואבי ובין מרחבים עירוניים אחרים בגדה המערבית קשור בשינוי המציאות היום-יומית של חלק ממשתמשי המרחב, ומכאן נובע פוטנציאל לערעור על החלוקות, ההפרדות וההגבלות במרחב ושל המרחב. מצד שני, פיתוח עירוני מופרט והשקעה של הון זר משמרים את תלותה של הרשות הפלסטינית בישראל. ניתן ללמוד כי בניית עצמאות פלסטינית על-ידי בניין עיר מבטאת הכרה בתפקיד של מרחב בעיצוב יחסי כוחות לאומיים, אתניים כלכליים וחברתיים, לא בשונה מייצור המרחב הישראלי על-ידי התנועה הציונית. בנוסף, המקרה ממחיש את פוטנציאל ההשלכות של תכנון עירוני בעיצוב הסכסוך וכי שינוי בתהליך הייצור משפיע בכל המישורים של ייצור המרחב – הגלובלי, האורבני והפרטי.

שכונת כפר עקב בירושלים היא דוגמה נוספת לעיצוב יחסי הכחות של הסכסוך על-ידי ייצור המרחב בשלושת המישורים בו-זמנית. כפר עקב היא שכונה פלסטינית שנמצאת בתוך גבולותיה המוניציפליים של ירושלים אך "מחוץ" לגדר ההפרדה, בצד הפלסטיני. כתוצאה מכך מדובר במעין שטח הפקר, בו עיריית ירושלים אחראית להעניק שירותים אך בתחומים רבים נמנעת מכך בפועל. בתחום הדיור, היעדר תכניות מתאר והקושי בקבלת היתרי בניה בשכונה יצרו ואקום אליו נכנסים יזמים מקומיים. בשנים האחרונות השכונה התפתחה באופן משמעותי עם בניה רוויה (ללא היתרים) שממלאת תפקיד חיוני בשוק הדיור הפלסטיני של מזרח ירושלים.²² תהליך הפיתוח האינטנסיבי שהשכונה עוברת כרוך בהפיכתה למוקד משיכה משמעותי עבור פלסטינים באזור, בין השאר משום שהיא מאפשרת למי שידם אינה משגת לרכוש דיור במזרח ירושלים לשמור על תושבות

²⁰ Grandinetti, T. (2015). The Palestinian middle class in Rawabi: Depoliticizing the occupation. *Alternatives*, 40(1), 63-78.

²¹ Rabie, *ibid*.

²² אסמר, א. (2018). כפר עקב. מכון ירושלים למחקרי מדיניות.

ירושלמית.²³ אך במקביל, הבנייה המאסיבית לגובה ללא תכנית כוללת לשכונה וללא תשתיות מתאימות מובילה לחיים בתנאי פיצוץ אוכלוסין המסכנים את בריאות התושבים והסביבה.²⁴

אם ברואבי המישור הגלובלי של ייצור המרחב כולל שאיפות לבניית מדינה פלסטינית והשקעת הון זר בגדה המערבית, בכפר עקב אין כוחות שמפתחים את המרחב 'מלמעלה'. להיפך, תכניות הפיתוח של ירושלים, אליה השכונה משוייכת רשמית, משמרות אותה כמנותקת מהעיר המתפרשת שמתוכננת ברובה על-ידי יהודים, ליהודים.²⁵ לעומת זאת, בשכונה פועל כח משמעותי במישור היום-יום, פעילות נרחבת של התושבים לארגון המרחב על פי צרכיהם: בין אם בפעולות פלייסמייקינג – יצירת מקום קהילתי על-ידי משתמשי;²⁶ ובין אם באי-פורמליות ורטיקלית – אותה בניה רוויה על-ידי יזמים מקומיים ללא תכנון כוללני.²⁷

לאור זאת, נדמה שאם עיריית ירושלים היתה מאמצת מודל של תכנון משותף עם אנשי מקצוע, ידע וניסיון מתוך השכונה עצמה, היו נרקמים פתרונות שמיטיבים עם התושבים מבלי להמתין להסדר מדיני כלשהו שיקבע את עתיד השכונה ואת סמכויות התכנון בה. ניתן, למשל, לערוך תכנית מתאר נקודתית לשכונה בהליך של תכנון משותף, כפי שנעשה במקרים שונים על-ידי עמותות מגזר שלישי לתכנון בישראל. לתכנית מתאר אמנם אין מעמד של תכנית סטטוטורית (לא ניתן להוציא מכוחה היתרי בניה), אך יש לה משמעות במערכת התכנון כמסמך מנחה שיש לתכנן לאורו. מסמך תכנוני כזה יאפשר לבטא רעיונות עקרוניים לגבי עתיד השכונה אך יוכל גם לפרט בינוי, שימושי קרקע, שטחי ציבור והיחסים ביניהם, בהתאם לתכנית מתאר ירושלים 2000 שחלה על השכונה.²⁸ תכנית כזו תאפשר להמשיך בפעולות בנייה ופלייסמייקינג בהתאם למתווה כלל שכונתי שמזהה את הצרכים של כולם תחת הגיון תכנוני אחד לכדי מרחב בטוח, יעיל ומקיים.

בדוגמה של כפר עקב, תכנון משותף המתמקד בסוגיות תכנוניות מקומיות דחופות יאפשר להתערב בתהליך ייצור המרחב ולתווך בין המישור הפרטי לגלובלי מלמטה למעלה. על-ידי כך, הייצור מחדש של מרחב הסכסוך מופרע, לכאורה ללא תהליך שלום, אך תוך שינוי יחסי הכוחות שמעצבים את הסכסוך.

מ'ערים מעורבות' לערים משותפות: אתרים לתכנון משותף

מכיוון שהמודל של תכנון משותף מציע שינוי שלבי בתהליך ייצור המרחב שמתחיל ביצירת מרחב משותף בקרב המתכננים עצמם, מומלץ להתחיל ליישמו בערים מעורבות. לכך שתי סיבות מרכזיות. ראשית, ערים מעורבות נמצאות בליבת מרחב הסכסוך, ומתפקדות כמרחבי גבול פנימיים בתוך ישראל.²⁹ המרחב העירוני של עיר 'מעורבת' מיוצר על-ידי אפליה מתמשכת ממוסדת במשאבים, בתקציבים ובתכנון ובזמנית על-ידי מפגש יום-יומי בין אזרחים ישראלים, פלסטינים ויהודים. זהו מרחב שמשקף את הסכסוך על היבטיו השונים ומייצר אותו מחדש מדי יום. להחלת מודל של תכנון משותף על, מתוך ובערים מעורבות תהיה השפעה רחבה על היום-יום הישראלי. שנית, דוקא מתוך האתגר של חיים משותפים קיים כעת חלון הזדמנות מקצועי ופוליטי להתערבות בהקצאת משאבים ובין השאר בתכנון עירוני בערים מעורבות. בין השאר, בעקבות אירועי

²³ Alkhalili, N., Dajani, M., & De Leo, D. (2014). Shifting realities: dislocating Palestinian Jerusalemites from the capital to the edge. *International Journal of Housing Policy*, 14(3), 257-267.

Chiodelli, F. (2013). The Next Jerusalem: Potential Futures of the Urban Fabric. *Jerusalem Quarterly*, (53).

²⁴ Alkhalili, N. (2019). 'A forest of urbanization': Camp Metropolis in the edge areas. *Settler Colonial Studies*, 9(2), 207-226.

Hammoudeh, D., Hamayel, L., & Giacaman, R. (2017). Quality of life for families living in East Jerusalem's Kafr 'Aqab urban sprawl: a qualitative study. *The Lancet*, 390, S14.

²⁵ Chiodelli, F., *ibid.*

²⁶ Abu Hatoum, N. (2021). For "a no-state yet to come": Palestinian urban place-making in Kufr Aqab, Jerusalem. *Environment and Planning E: Nature and Space*, 4(1), 85-108.

²⁷ Zugayar, M., Avni, N., & Silverman, E. (2021). Vertical informality: The case of Kufr Aqab in East Jerusalem. *Land Use Policy*, 105, 105395.

²⁸ תכנית מתאר ירושלים – מס' 2000. עיריית ירושלים. התכנית קובעת את כל שכונת כפר עקב כאזור מגורים עם בניה עד 6 קומות. <https://www.jerusalem.muni.il/he/residents/planningandbuilding/cityplanning/masterplan/>

²⁹ Tzfadia, E., & Yacobi, H. (2011). *Rethinking Israeli Space: Periphery and Identity* (1st ed.). Routledge.

האלימות בזמן מבצע 'שומר חומות' ב-2021 ערים מעורבות נמצאות על שולחן הממשלה, שמקדישה משאבים לטיפול מיוחד במרחבים אלה. משרדי ממשלה שונים מכירים בצורך להקצות משאבים דוקא למקומות בהם יהודים וערבים חיים אלה לצד אלה, על מנת לשפר שירותים לתושבים, להתמודד עם אלימות ולבנות קהילות בעלות חוסן כלכלי-חברתי.³⁰

ליישום מודל של תכנון משותף, ניתן למשל להקים ועדה מיוחדת לתכנון בערים מעורבות, בהובלת מנהל התכנון, שתפעל לשיתוף ידע ולשבירת מחסומים בתוך תהליך התכנון עצמו. החל משנת 2022 פועלת ועדה מחוזית (מחוז צפון) ליישום סעיפים שונים של החלטת ממשלה 550 לצמצום פערים בחברה הערבית, היכולה לשמש השראה למנגנון של הכנסת ידע מהשטח (רשויות מקומיות, תושבים, עובדי מחוזות של משרדי ממשלה שונים) אל תוך ההליך הרגולטורי. בנוסף לכך, באוגוסט 2022 התקבלה החלטת ממשלה על מענים משלימים למניעת אלימות בערים מעורבות, הכוללת השקעה בחינוך לחיים משותפים. ההחלטה מתבססת על נתונים כלכליים-חברתיים המצדיקים הקצאת משאבים וכלי סיוע לערים מעורבות בהתאם לחוק עדיפות לאומית.³¹ כלומר, התשתית הפוליטית-רגולטורית להתמקדות בערים מעורבות כבר קיימת.

המרחב העירוני של ערים מעורבות משקף ומעצב יחסי כוחות במדינה. יש לנצל את הכח הזה למען יצירת מרחב משותף. פרקטיקה של תכנון משותף בערים מעורבות, תוך שימוש בידע, ניסיון, עבר והווה מרחבי יהודי ופלסטיני בפרויקטים של התחדשות עירונית למשל, תביא תחילה לייצור מרחב משותף בקרב המתכננים ומכך לתכנון מרחבים משותפים. ערים מעורבות יכולות להיות הגרעין שממנו תצמח אלטרנטיבה למרחבי סכסוך נוספים – ולמרחב הישראלי-פלסטיני כולו – שכן שינוי בתהליך ייצור המרחב של ערים מעורבות ישפיע על האופן בו אזרחים, מתכננים, פוליטיקאים תופסים את מרחב הסכסוך ומשתמשים בו. התערבות בייצור המרחב תערער על עצם ההגדרה והתפיסה של 'ערים מעורבות' ועל השכפול של מרחב הסכסוך.

ד. סיכום ומבט לעתיד

המודל המוצע של תכנון משותף מסתמך על תפקידים המרכזי של מתכננים עירוניים בתהליך ייצור המרחב. ההזדמנות הייחודית של מתכננים עירוניים לתרום לתהליך השלום גלומה במהות פעולת התכנון: שינוי בהווה שמטרתו להתוות דרך לעתיד רצוי. תכנון משותף יוביל שינוי בטווח המיידי בקרב אנשי המקצוע, בטווח הבינוני במרחב העירוני, ובטווח הארוך בתפיסת המרחב. אמנם כל פעולה תכנונית היא פתוחת קצה מבחינת היישום העתידי שלה והתפקוד העתידי של המרחב, אולם תכנון משותף מתערב בהיבטים שונים של תהליך ייצור המרחב ובכך תרומתו להנעת תהליך ייצור אלטרנטיבי – שיאפשר בתורו ייצור של מרחב שלום על פני מרחב סכסוך.

נושאים כגון עירוב שימושים, הזדמנויות בשימוש במרחב וחשיבות המגוון לעירוניות מקיימת הולכים וצוברים אהדה בקרב הציבור הרחב. בנוסף למגמה זו, להליכי תכנון עירוני ישנה תדמית א-פוליטית (גם אם מוטעית) של בירוקרטיה ותחום ידע מקצועי. לכן, לשינוי בהליך התכנון, דבר שהוא בעל עוצמה רבה, יש כח פרקטי שיכול לפעול לשינוי נסיבות ולניצול הזדמנויות פוליטיות מבלי לגבות מחיר פוליטי יקר – מה שמגביר את הפוטנציאל של מתכננים עירוניים כשחקנים בתהליך השלום. תהליך של תכנון משותף (הכולל בין השאר תכנון משותף), בקרב אנשי מקצוע המביאים פרספקטיבה אלטרנטיבית של תרגום חזון של מרחב שלום לצעדי תכנון בהווה, יוכל להועיל במרחבי סכסוך שונים, כולל במקומות בהם מרחב הסכסוך יוצר הפרדות וחסמים בפני שיתופי פעולה ישראלים-פלסטיניים בתחומים שונים. למשל, בשכונות במזרח ירושלים הנמצאות באזור דמדומים תכנוני עקב תוואי גדר ההפרדה, או בתכנון רצועת התשתיות בין ג'נין למ.א. גלבע.

³⁰ למשל, הרשות לפיתוח כלכלי של מגזר המיעוטים במשרד לשוויון חברתי אמונה על הכנת החלטת ממשלה לצמצום פערים ופיתוח ערים מעורבות, כנגזרת של החלטת ממשלה 550 לצמצום פערים בחברה הערבית. החלטת ממשלה 1834. תאריך פרסום: 29.8.2022.

לכן, אנו ממליצים לאמץ מודל תכנוני שמתמקד בשיתוף פעולה של הדרג המקצועי כמנגנון שיקדם שינוי פרדיגמטי בתהליך ייצור המרחב וכך יקדם את תהליך השלום הלכה למעשה. יצירת מרחב משותף, תחילה בקרב הדרג המקצועי סביב סוגיה תכנונית במקום מסוים, יאפשר לתת מענה לתושבים באותו מקום, אך מעבר לכך יעזור לקדם חלחול של עקרון מהותי, גם אם לא פורמלי, של שותפות אל תוך עבודתם של מתכננים עירוניים ולתוך מערכת התכנון. כמובן שהשפעתו של פרויקט אחד היא מוגבלת. אך מנגנון של תכנון משותף יגרום לשינוי בייצור המרחב בפועל, ויניע שינוי תפיסתי בתכנון בישראל שבהמשך יוכל להתבטא גם בדיונים על תכנון עירוני בשיחות השלום אם וכאשר הן מתקיימות: מייצור המרחב על ידי אינטרסים לאומיים של הפרדה אל עבר מרחבים משותפים שמיוצרים על-ידי פתרונות מעשיים של תכנון עירוני – וממרחב סכסוך למרחב שלום.